

ФІЛОСОФСЬКО-СВІТОГЛЯДНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ
(ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ)

Кульчицький Віталій Йосипович
м. Тернопіль

У статті розглянуто філософсько-світоглядні передумови розвитку патріотичного виховання в Україні (історичний аспект); проаналізовано історико-філософський аспект патріотизму та патріотичного виховання, який передбачає їх розгляд як суспільно-історичних явищ; зосереджено увагу на здійсненні системного національно-патріотичного виховання, що є однією з головних складових забезпечення консолідованості українського суспільства; зроблено висновки про багатогранність патріотизму та патріотичної свідомості молоді.

Ключові слова: філософсько-світоглядний аспект патріотизму, патріотизм, патріотичне виховання, філософська проблема виховання, учнівська молодь, самовизначення, особистість.

Постановка проблеми. Соціально-філософський аналіз сучасного українського суспільства свідчить про наявність у ньому складних проблем матеріального та духовного характеру, що несуть серйозну загрозу ствердженню України як національної, цілісної держави. Ключовою серед них є проблема патріотичного виховання людини – особистості, національно свідомого громадянина України.

Патріотизм, розвитку якого раніше присвячували багато зусиль, поступово перетворився з необхідного елемента виховання наступних поколінь, в щось зайве, несучасне. До розвитку патріотизму серед молоді ставляться дедалі більше формально, відбиваючи цим бажання бути патріотом і викликаючи сумнів щодо доцільності цієї особистісної якості.

Перед незалежною Україною постала історичної ваги проблема, творчо відродити українське національно-патріотичне виховання і водночас піднести його на сучасний рівень наукового і культурного розвитку. У наш час, коли молодь в основному спрямовує свої зусилля на накопичення матеріальних цінностей і благ, стає актуальним творчо використовувати краді досягнення минулих поколінь, всебічного обґрунтувати нову парадигму патріотичного виховання як процесу формування особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні багато науковців прямо і опосередковано розглядають визначення сутності таких понять, як «патріотична свідомість», «любов до Батьківщини» в контексті дослідження патріотичного виховання. Даній проблематиці присвячені фундаментальні праці вчених-філософів В. Бичка, О. Забужка, І. Надольного, І. Стогнія, В. Шинкарука тощо. Психологічну складову патріотизму досліджують у своїх наукових працях сучасні психологи: А. Богуш, М. Боришевський, В. Котирло. Питання формування військового патріотизму певною мірою розглянуто в роботах А. Абрамова, В. Баранівського, В. Лутовінова, В. Осюдла, В. Стасюка, Ю. Красильника.

У працях сучасних українських дослідників В. Андрущенко, І. Бега, С. Клепка, М. Коноха, В. Корженка, В. Кременя, М. Култаєвої, В. Лугового, В. Лутая, І. Радіонової висвітлюється проблема демократичного та національно-патріотичного виховання з філософсько-антропологічними акцентами.

Метою нашого наукового дослідження є висвітлення філософсько-світоглядних передумов розвитку патріотичного виховання в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Філософи визначають патріотизм, з однієї сторони, як суспільний і моральний принцип, який характеризує ставлення людей до своєї країни та проявляється у певному способі дій і складному комплексі суспільних почуттів, що узагальнено називається любов'ю до своєї Батьківщини. З іншої – як соціально-політичне явище, якому притаманні природні витоки, власна внутрішня структура, що в процесі суспільного розвитку наповнювалася різним соціальним, національним і класовим змістом.

Актуальність філософської проблеми виховання підкреслює

духовна криза, яка стала буденним атрибутом сучасного суспільства. Становлення нового глобального інформаційного простору, зміна форм соціальної комунікації, зміщення морально-етичних орієнтирів актуалізують необхідність всебічного обґрунтування нової парадигми патріотичного виховання як процесу формування людини.

Патріотичне виховання, наголошує М. Дідовець, – складова загального виховного процесу учнівської молоді, головною метою якого є набуття нею соціального досвіду, готовності до виконання громадянських і конституційних обов'язків, усадикування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин, формування особистісних рис громадянина Української держави, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, інтелектуальної, правової, трудової, екологічної культури [2, с.30-32].

Історико-філософський аспект патріотизму передбачає розгляд його як суспільно-історичного явища, обумовленого соціально-політичними, економічними, етнокультурними та іншими характеристиками конкретного суспільства. Зауважимо, що на проблему патріотичного виховання і його роль у формуванні людини звертало увагу багато українських мислителів різних поколінь та поглядів від часів Київської Русі до сучасності.

Розвиток філософсько-патріотичної думки у Київській Русі в межах християнського віровчення яскраво демонструють літописи та твори церковно-богословського характеру: проповіді, повчання та ін. На початку XII ст. з'явилася «Повість временних літ», автором якої за традицією вважають ченця Печерського монастиря Нестора. «Повість временних літ» постає не тільки як літературний твір, а й як одна із пам'яток філософської думки. Філософське звучання мають «Слово про закон і благодать» (автор митрополит Іларіон), «Послання» (автор Климент Смолятич), «Златоуст» (автор Кирило Туровський, «Слово о полку Ігоревім»). Основою цих творів є своєрідне філософське тлумачення єдності і сили духу, виховання патріотизму та гідності за свій народ.

Провівши історико-філософський аналіз літописів та повчань, можна зробити такий загальний висновок. Філософська думка Київської Русі мала християнський характер, у ній переважала етична проблематика: філософська картина світу, пізнання, людина, людські вчинки, суспільство розглядалося крізь призму вічного конфлікту добра і зла. А в соціальній філософії домінували патріотичні ідеї єдності всіх руських земель, зміцнення і централізації держави для відсічі іноземним загарбникам, необхідність розвитку культури та освіти [3].

Певні філософсько-світоглядні передумови патріотичного виховання відображені у поглядах українських мислителів-гуманістів періоду Відродження, які проявляли живий інтерес до світової історії та історичного минулого українського народу. Вони вважали історію вчителькою життя і радили вчитися на історичних прикладах, особливо на діяннях великих особистостей, діячів, полководців. Мислителі-гуманісти вважали історію засобом пробудження гордості народу за своє минуле, розвитку патріотичних почуттів, любові до Вітчизни. На основі патріотичного пафосу, громадянськості розвивалися патріотичні почуття, національна свідомість, історична традиція.

Важливу роль у розвитку філософсько-патріотичного світогляду тогочасної України відіграла Острозька академія – перша українська школа вищого типу. В Острозькій академії був сконцентрований значний науковий інтелектуальний потенціал, що сприяло інтенсифікації процесів взаємообміну ідеями, духовного взаємозбагачення та патріотичного виховання їх носіїв (острозьких книжників). У цьому взаємообміні і взаємозбагаченні народжувалась особлива філософія, в основі якої лежала ідея обґрунтування необхідності збереження й розвитку старослов'янської мови, любові до Вітчизни [9, с.89].

Особливого значення в процесі духовного становлення та патріотичного виховання людини надавали тодішні науковці самопізнанню. І. Вишенський, зокрема, вважав, що завдяки самопізнанню людина стає спроможною подолати свою земну форму й увійти у внутрішній духовний контакт із вищим буттям.

У кінці XVI і на початку XVII ст. в Україні була сформована нова філософсько-світоглядна позиція щодо патріотичного виховання, яка пов'язана з виникненням і розвитком релігійно-національних організацій – братств. Братства були виразниками національного протесту українського народу проти політики національного і релігійного пригноблення українців з боку польсько-шляхетських правлячих кіл та католицької церкви. Найвпливовішими в Україні були Львівське і Київське братства, а створені братствами школи проводили широку патріотично-виховну роботу та культурно-просвітницьку діяльність. Антицерковна, реформаційна за своєю суттю спрямованість патріотичної ідеології та суспільно-політичної діяльності братств – одна з найхарактерніших рис братського руху.

Визначний діяч Львівської, а потім і Київської братських шкіл І. Копинський у своєму творі «Алфавіт духовний» досліджує з філософської точки зору проблему людини-патріота. Він розглядає особистість з позицій піднесення в ній морального, розумного, патріотичного й духовного начал, які розкриваються в процесі самопізнання. Пізнаючи себе, людина розкриває свою двонатурність, те, що вона тілесна і духовна, зовнішня і внутрішня. І перед нею виникає дилема, чому віддати перевагу: минулому, суперечливому, тлінному світові, з яким вона пов'язана тілом, чи своєму внутрішньому еству, розуму, безсмертному духові, яким вона подібна до Бога [3].

Помітним представником братського руху є М. Смотрицький, який, на відміну від попередників, надає суспільно-громадянського спрямування своїм працям. Проблема людини, її душа, критика морально-соціальних вад тогочасного суспільства набувають у нього підпорядкованого значення. Закликаючи до людяності й звертаючись до сумління та самопізнання людини, М. Смотрицький надає самопізнанню не стільки морального, як громадсько-патріотичного звучання.

Вагоме місце у становленні філософсько-патріотичного світогляду в Україні посідала Києво-Могилянська академія. Представники цього освітнього закладу наголошували на тому, що сенс життя людини, це – творча та патріотична праця, спрямована на власне й на громадське добро. При цьому можливість досягнення людиною щастя перебуває у стані компромісного поєднання задоволення прагнень і потреб різних частин душі, тобто тілесних і, духовних.

Вихованцем Києво-Могилянської академії був видатний український філософ Г. Сковорода. Звертаючи увагу на проблеми, яких торкався Г. Сковорода у своїх філософських та літературних творах, ми бачимо, що їхнє основне спрямування зводиться до дослідження людини, її існування. Світоглядні позиції Г. Сковороди щодо цієї проблематики мають релігійно-філософський та патріотичний характер, вони невідривно пов'язані із зверненнями до Біблії та християнської традиції, а тому спираються на головні християнсько-світоглядні категорії: любов, віру, щастя, мораль, патріотизм та ін. Шляхом міркувань про них філософ шукає відповідь на питання, ким є людина, який зміст її життя, які основні грані людської діяльності. «Кожен повинен пізнати свій народ і у народі пізнати себе», – наголошував Г. Сковорода. «Якщо ти українець, будь ним, – писав він. – Якщо ти поляк, то будь поляком... Все добре на своєму місці і своїй мірі» [8].

Після Г. Сковороди вперше з новою силою зазвучала філософія українського патріотичного духу у творчості Т. Шевченка. Ця філософія глибоко індивідуальна, особиста і, разом з тим, ґрунтувалась на національній ідеї українського народу, його ментальності. Саме з патріотичної любові до рідної землі виникає шевченківська філософія пробудження людської гідності, смутку-жалю знівченого життя, сили протесту і бунтарства.

Одним із визначних українських філософів XIX століття був П. Юркевич. Суть його морально-патріотичної філософсько-світоглядної парадигми у тому, що істина відкривається не тільки мисленням, а й «серцем», оскільки пошук істини пов'язаний з

релігійними і морально-патріотичними прагненнями людини. У цьому процесі сходження до істини знання пов'язане з вірою й любов'ю до Бога та Вітчизни, які є більш могутнім фактором, ніж просто емпіричний зміст мислення.

Філософія І. Франка – це заповідь любові до Батьківщини й до людства. У цілому ж, його філософія – це яскраве втілення філософії українського духу початку XX ст. витоки якої йдуть від Г.Сковороди і Т.Шевченка. І. Франко традиційну українську родину розглядав як перший й найвпливовіший осередок патріотизму, національного єднання та виховання, місце прищеплення здорових норм і навичок поведінки, пошани рідної мови, народних звичаїв і традицій.

Оригінальність філософсько-патріотичної думки Л. Українка полягає насамперед в оспівуванні рідної землі, родини, ліризму української душі і драми її реалізації. ґрунтуючись на Біблії, філософських ідеях Г. Сковороди і Т. Шевченка, Л. Українка будує філософію пошуку синтезу вічних проблем і сучасних запитів. Письменниця закликала українську громадськість збудитись від інертності, звернувшись до патріотизму, моральності, духовності, толерантності, самовідданості, мужності, волі перемоги і т.д., маюючи в разючих образах жакливі картини поразки, що є наслідком байдужості до голосу правди [10, с.327].

М. Драгоманов вважав, що українці мають вдосконалювати себе, оволодівати західноєвропейськими науковими, культурними і духовними цінностями, зберігаючи і поглиблюючи свою національну ідентичність шляхом розвитку патріотичного виховання. Необхідно «стати твердо з прапором: ні кроку назад, ні для кого й ні для чого», формувати в собі «твердість духу і спини» [1, с.10].

У філософській літературі радянського періоду, ми можемо знайти глибокий аналіз понять «патріотизм» та «патріотичний виховний процес», без посилення на політичні погляди певної орієнтації. Так, у Короткому словнику з філософії під редакцією І.Блауберзі, І.Пантина патріотизм визначається як «принцип, що позначає любов до Батьківщини, готовність служити інтересам своєї Батьківщини» [4, с.244], а в іншому філософському словнику - як «моральний і політичний принцип, соціальне почуття, змістом якого є любов до Батьківщини, відданість їй, гордість за її минуле і сьогодення, прагнення захищати інтереси Батьківщини» [10, с.358].

У монографічних дослідженнях також відзначається прагнення авторів дати визначення патріотизму та патріотичному вихованню з загально-філософських позицій. П.Рогачов і М.Свердлін в роботі «Патріотизм і суспільний прогрес» зазначають: «Патріотизм, почуття любові до Батьківщини, втілений у служінні її інтересам, займає важливе місце в системі рушійних сил розвитку суспільства ... Справжній патріотизм означає не просто почуття любові до Батьківщини, він є насамперед висока свідомість цільової відповідальності за долю Батьківщини, глибоке переконання виховувати у собі необхідність підпорядковувати інтереси кожного інтересам всіх» [6, с. 270]. Н. Губанов відзначав, що патріотизм – це служіння людей Батьківщині, він підкреслює, що «в ньому розрізняються духовний зміст – патріотичні почуття та ідеї – і пройняті цими почуттями та ідеями дії, вчинки людей. Справжній патріотизм є глибока відданість своєму народові, що поєднується з повагою до інших народів» [11, с.8]. На це ж вказував А. Русецький: «Представляючи складне структурне утворення, патріотизм в кінцевому рахунку як би розділяється на дві підсистеми: емоційно-психологічну (почуття любові до Батьківщини, гордість за неї і т.д.) і раціонально-ідеологічну (усвідомлення ідей, виховних дій, спрямованих на зміцнення Вітчизни і т.д.)» [7, с.43].

Однак, Г.Ващенко критикував радянський патріотизм, а також радянську патріотичну виховну систему наголошуючи на тому, що вона передбачала (вимагала) безоглядну вірність (відданість) рішенням комуністичної партії, її вождів, а це, як довела історія, найчастіше було спрямовано проти власного народу.

Відомий науковець та філософ М. Кудря, погоджуючись з поглядами Г. Ващенко зазначає, що без стійкої національної ідентичності, виховної патріотичної роботи, інноваційні групи будуть тяжіти до вже сформованих модернізаційних центрів світу на шкоду залишеній Вітчизні, приреченій стати «зоною забуття». [5, с.372].

Проте недостатньо розглядати патріотизм тільки як суспільно-історичне явище, обумовлене певними соціально-політичними та економічними характеристиками конкретного суспільства. Не можна заперечувати й існування «природних» основ патріотизму, які формуються певною мірою незалежно від вищезазначених факторів і характеризують певні пласти духовного життя людини: прихильність до рідної землі, любов до рідної мови, свого народу, повагу до традицій і звичаїв і т.д. Природно, не можна ототожнювати це з вродженими властивостями психіки, але і не враховувати цей фактор при формуванні патріотичної виховної системи неможливо.

Як показує аналіз філософських праць, частина вчених розглядали патріотизм у виховній роботі як особливий моральний або політичний принцип (М.Бабінов, В.Курков та ін.), інші як вище морально-політичне почуття (Н.Матюшкін, М.Мітін, А.Чопоров та ін.)

Отже, аналіз історико-філософського аспекту патріотизму у виховній роботі з молоддю дає підставу розглядати його як суспільно-історичне явище, обумовлене соціально-політичними, економічними характеристиками конкретного суспільства і наявністю «природних» основ, що відображають прихильність людини до рідної землі. Ключовим поняттям в даному випадку є Батьківщина, а також відповідні складові даного явища.

Сучасна українська філософія освіти, філософія виховання та педагогіка працюють над побудовою цілісної системи патріотичного виховання, спрямованого на формування ініціативної, відповідальної, духовно багатой особистості з почуттям власної гідності, любові до Батьківщини, розвинутою творчою активністю та критичним мисленням, проте «ми досі не маємо чіткої концепції національного-патріотичного виховання...» [2, с.30-32].

Висновок. Отож, філософсько-світоглядні передумови розви-

тку патріотичного виховання в Україні полягали: по-перше, у вихованні почуття гідності за свій народ; по-друге, у вивченні історії рідного краю, як шляху до розвитку патріотичних почуттів, любові до Вітчизни; по-третє, у самопізнанні, яке сприяє розвитку моральних, розумових, патріотичних й духовних начал особистості; по-четверте, у любові і шані до сім'ї та родини, як найвпливовіших осередків виховання патріотизму та національного єднання.

Завтрашній день України залежить від того, наскільки вивченими і далекоглядними будуть прийняті сьогодні заходи для виховання патріотизму підрастаючого покоління.

Як бачимо, сучасний стан розвитку світової цивілізації, тенденції якого показані в працях українських філософів ХХ століття, стимулює процес відродження та становлення української нації, а відповідно й потреби патріотичного виховання як чинника пізнання і самопізнання української нації, виховання української молоді.

Таким чином, в умовах сучасного розвитку знань і технологій, національно-патріотичне виховання потребує філософсько-світоглядного осмислення культурної спадщини, культурно-морального насичення патріотичної виховної системи. Сучасна педагогічна наука безперервно повинна еволюціонувати, набувати все глибшого національного змісту і характеру, творчо використовуючи кращі досягнення інших народів. Молоді потрібно оволодіти не лише системою наукових знань, а насамперед цілісною національно-патріотичною культурою, духовністю. Без піднесення громадянської самосвідомості, патріотичного потенціалу населення, а також української державності неможливо розраховувати на успіх у Відродженні Батьківщини. У реалізації патріотичного виховання потрібні нові концептуальні підходи, передусім усвідомлення того, що формування патріотизму у молодих людей не може займати другорядне місце або бути предметом спекуляції.

Література та джерела

1. Андрущенко В. Національний характер / В. Андрущенко, Ю. Руденко // Освіта. – 2011. – 2–9 березня. – С. 10.
2. Дідовець М. Коли бракує концепції національного виховання / М. Дідовець // Віче. – 2005. – № 2. – С. 30-32.
3. Історія філософії України: Підручник / М. Тарасенко і ін. – К.: Либідь, 1994. – 416 с.
4. Короткий словник з філософії / За заг. ред. І. Блауберзі, І. Пантіна. – 4-е вид. – М.: Политиздат, 1982. – С. 431.
5. Кудря М. Збереження національної ідентичності в контексті глобалізації / М. Кудря // Вища освіта України – Додаток 4, том 1 (13) – 2009 р. – Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». – С. 372.
6. Рогачов П. Патріотизм і суспільний прогрес / П. Рогачов, М. Свердлін. – М.: Политиздат, 1974. – 280 с.
7. Русецький А. Мистецтво та патріотичне виховання / А. Русецький // Художня культура і розвиток особистості. – М.: Думка, 1978. – С. 43-61.
8. Сковорода Г. Вірші, пісні, байки, діалоги, трактати, притчі, прозові переклади, листи / Г. Сковорода. – К.: Наукова думка, 1983. – 261 с.
9. Філософія: Навч. посіб. / І. Надольний і ін. – К.: Вікар, 1997. – 584 с.
10. Філософський словник / За ред. І. Фролова. – 5-е вид. – М.: Политиздат, 1987. – 590 с.
11. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. – К.: Вікар, 1999. – 309 с.

В статье рассмотрено философско-мировоззренческие предпосылки развития патриотического воспитания в Украине (исторический аспект); проанализирован историко-философский аспект патриотизма и патриотического воспитания, который предусматривает их рассмотрение как общественно-исторических явлений; сосредоточено внимание на осуществлении системного национально-патриотического воспитания, которое является одной из главных составляющих обеспечения объединения украинского общества; сделаны выводы о многогранности патриотизма и патриотического сознания молодежи.

Ключевые слова: философско-мировоззренческий аспект патриотизма, патриотизм, патриотическое воспитание, философская проблема воспитания, ученическая молодежь, самоопределение, личность.

In the article philosophical-world outlook preconditions of development of patriotic education in Ukraine has been considered (historical aspect); the historical and philosophical aspects of patriotism and patriotic education have been analysed, which foresees their consideration as the social-historical phenomena; concentrated attention on realization of systematic national-patriotic education which is one of main constituents of providing of consolidation of Ukrainian society; conclusions about many-sided nature of patriotism and patriotic consciousness of young people have been done.

Key words: philosophical- world outlook aspect of patriotism, patriotism, patriotic education, philosophical problem of education, student's youth, self-determination, personality.